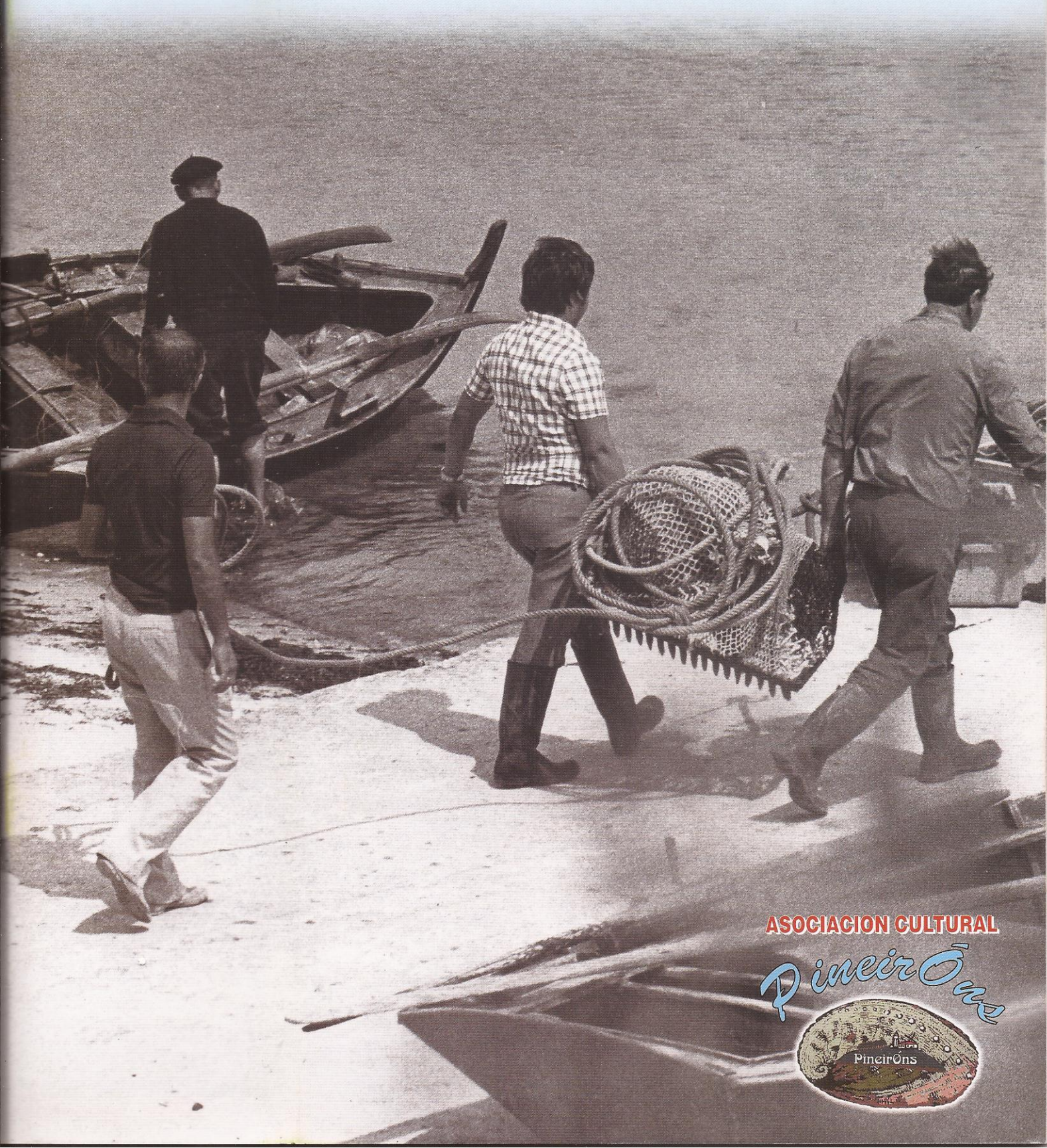

A UNIOS

Nº 20

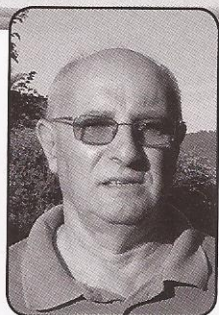
MAIO 2015

ASOCIACION CULTURAL

Pineirões

A ESCOLA DA ILLA DE ONS.

Apuntes da biografía do mestre Joaquín D. Fernández Cambeiro

Por: Arturo Sánchez Cidrás

Coa excepción de momentos moi puntuais, o abandono por parte das institucións do estado ao longo de todos os períodos nos que a illa de Ons estivo habitada é algo que a memoria e a historia confirman.

Unha desas poucas ocasións que nos consta que si se preocuparon foi na primavera do ano 1915 xa que os concelleiros de Bueu puxeron o foco na educación e marcaron en positivo o futuro de varias xeracións de insulares.

A modo de homenaxe a toda a comunidade educativa da illa (rapaces, pais, mestres, institucións, etc.) que fixo posible acender ese outro faro “do saber”, imos facer un pequeno percorrido polo nacemento da primeira escola así como polos docentes que deixaron pegada na memoria da illa e dos insulares realizando unha parada biográfica nun deses mestres como é Joaquín D. Fernández Cambeiro.

CREACIÓN DA ESCOLA DE ONS

Na Gaceta¹ do 12 de maio de 1915 aparece unha Real Orde do día 10 dándolle aos concellos do estado un prazo de corenta días para solicitar a creación de escolas con cargo aos presupostos do Estado. Isto fai que o alcalde de Bueu, José Rodríguez Estévez, o poña na orde do Pleno Ordinario a celebrar o 13 de xuño. Pleno que se tivo que celebrar, por indisposición do alcalde, baixo a presidencia do 1º Tenente de alcalde Miguel Nogueira Fraguas² e no que deciden a conveniencia de aproveitar esta oportunidade *“para pedir, en primeiro lugar a creación dunha escola para a Illa de Ons que carece de todo centro de ensinanza e conta xa cunha poboación de douscentos setenta e seis habitantes e unha de nenas para Beluso...”*. Infórmase que para poder solicitálas precísase ofertar ao Estado aulas e vivendas para os mestres así como material para as novas escolas. E *“respecto á da Illa de Ons, isto ofrecía algunha dificultade, pois alí non existía casa buscada, pero os veciños ao saber o que se pretende ofreceron unha do Sr. Marqués de Valadares e construíron material de instalación para a referida escola, podendo, por tanto, obrigarse xa o concello a pedir a súa creación”*.

O Pleno aproba autorizar ao alcalde para asinar o contrato de alugamento co dono da casa ofertada na illa de Ons así como para tramitar os *“expedientes e eleválos á Superioridade”*.

Feita a petición dentro do prazo, seguiron cos trámites, como era dar o visto bo á casa-escola para o cal, o nove de xullo, saíron de Bueu cara á illa no barco do concelleiro Francisco Garrido³ unha comisión do Concello acompañados doutras autoridades provinciais (deputado Sr. Antonio Pazos, Director da Graduada de Marín en representación do Xefe de Inspectores de Ensinanza, etc.)

O encargado de mostrar a casa-escola de Canexol foi o Sr. Marcial Bernadal, arrendatario da illa. Que chegaron a un acordo favorábel para todos testemuñano as crónicas da época e o xantar con que agasallou ás autoridades o Sr. Bernadal.

No mes de outubro dese mesmo ano recíbese un oficio do Director Xeral de 1ª Ensinanza adiantando a creación de dúas escolas en Cangas e xa todos daban por seguro que proximamente se anunciaría a creación das de Beluso e Ons pois estivera realizando xestións o Deputado e Director Xeral de Instrución Pública⁴ Sr. Eduardo Vincenti⁵. Efectivamente sería nos primeiros días do mes de novembro de 1915 cando se publica⁶ oficialmente a creación de cinco escolas na provincia de Pontevedra, das que correspondían dúas para Bueu: unha de nenas para Beluso e outra de nenos para a Illa de Ons. Xa todo estaba en marcha: confirmación oficial, casa-escola elixida, censo de nenos... só faltaba a figura do mestre.

¹ Equivalente ao actual Boletín Oficial do Estado (BOE) ou ao Diario Oficial de Galicia (DOG)

² Xa fora dúas veces alcalde e aínda o sería dúas veces máis.

³ Outros concelleiros ademais do mencionados eran: Camilo Davila, José López, Manuel Reboiras, Manuel Lafuente, Manuel e Ramón Martínez, Antonio Amoedo e Benito Fazanes

⁴ Con funcións do que coñecemos actualmente coma “Ministro de Educación”.

⁵ Xenro do que fora presidente do goberno Sr. Eugenio Montero Ríos e con grandes “amigos políticos” en Bueu.

⁶ A creación foi por Real Orde do 20 de outubro e publicado no B.O. do Ministerio do 5 de novembro 1915.

Ese mesmo ano convócase un Concurso Xeral de Traslados⁷. En Galicia o concurso resólvese o 21 de xaneiro de 1916 data coa que o Reitorado envía a lista á “Gaceta de Madrid” para que sexan publicadas e así confirmadas oficialmente. Nesa relación aparece xa cuberta a escola da Illa de Ons solicitada por Dona Antonia Novoa Suárez. Pero na mesma comunicación oficial decatáronse de que a creación da escola era “de nenos” ou sexa para ser desenvolvida por un mestre polo que aconsellaba “anular o nomeamento e dar outra escola á opositora señorita Antonia Novoa, que foi quen a elixiu”.

Esta decidida mestra facendo caso omiso a calquera recomendación presentouse días despois, 12-2-1916, no concello de Bueu para tomar posesión⁸ da escola de Ons. O alcalde en funcións Miguel Nogueira Fraguas asesorado polo Secretario municipal asina unha “Acta negativa de posesión” de tal xeito “... que gardando o acatamento debido, considérase no deber de non dar posesión a Antonia Novoa Suárez, ínterin non se resolva o caso ... non obstante o cal haberá de ser considerada para os demais efectos con esta data para tomar posesión”. Antonia Novoa Suárez, a pesar de todos os contratempos, tivo a titularidade da súa praza en Ons ata que se resolveu o conflito e é, polo tanto, a docente que ten a honra de ser a primeira mestra “oficial” da illa de Ons.

Tomando o Reitor do distrito Universitario de Santiago cartas no asunto decide nomeala (4-4-1916) como mestra para escola de nenas de Pesqueiras en Salvaterra cunha dotación de 1000 pesetas e coa antigüidade da súa presentación na alcaldía de Bueu.

Uns días despois toma posesión, como mestre interino de Ons, Víctor Manuel Barbosa Barros⁹. Imaxinamos a grande dificultade para iniciar un labor docente poñendo os cementos a unha nova Comunidade Educativa ao que habería que engadir un medio difícil, de grandes carencias, con longas tempadas illado, etc.

“En Canixol atópase a antiga casa de labor convertida agora en local da escola nacional, con piso alto á beira do mar, flanqueada por dous hórreos de labrada pedra, e ao fondo...”¹⁰ Os únicos libros cos que se atopou na escola eran 12 exemplares¹¹ de “El libro de las Escuelas” de “recoñecida utilidade nacional e mandado adquirir polo Ministerio”.

Un ano máis sería un mestre interino o que ocupase a escola de Ons, este chamábase Ángel Sanmartín Lorenzo¹². Sería en novembro do ano 1917 cando accede como mestre definitivo da illa de Ons, que será dende agora “escuela mixta”, D. José Juan Piñón Mouriño¹³, ao que anos antes se lle adxudica o título de mestre da “Fundación Montero Ríos”. O seu período docente na illa foi bastante longo (1917-24), mais ao non vivir permanentemente na illa¹⁴ axudaba a que a invernia provocase un absentismo endémico cuxo efecto negativo se vía incrementado polas ausencias dunha grande parte do alumnado para realizar traballos de apoio á familia sobre todo na época da sementeira, da colleita,...

A el toucoulle vivir o cambio de propiedade da illa, así como tempos duros de pelexa e enfrontamento dos colonos co Sr. Riobó como dono da illa. Tamén da claudicación humillante ante as demandas impostas por Manuel Riobó que en “compensación” “lles outorga o perdón solicitado, condicionándoo ao cumprimento exacto dos deberes e obrigas [...] non só no que concirne aos contratos de arrendamento, senón principalmente gardando obediencia, respecto e consideración ao Sr. Riobó [...] que poñerá da súa parte todo o posible, a fin de conseguir o culto e a ensinanza na Illa, para que nunca poida dicirse, que alí déixanse criar sen educar, xeracións de seres dexenerados”¹⁵.

A escola no curso 1923-24 estivo de reformas polo que o tempo de clases foi máis curto a pesar do cal houbo unha exposición de “Fin de curso” cos exercicios escritos realizados polos alumnos á que invitou formalmente á Xunta Local de Ensinanza. Do mellor alumno deste curso queda reflectido “pola súa asiduidade, aplicación é María Otero López, filla de Marcelino e Matilde, pois a pesar de sela encargada do pastoreo do gando dos seus pais, nin unha soa falta... e conseguiu co seu esforzo persoal, nos escasos días que durou esta segunda etapa do curso, pasar ao segundo grupo do primeiro grao...”

⁷ Para que os mestres poidan escoller escola por orde de puntuación persoal na escala profesional.

⁸ Era preceptivo antes de exercer nunha escola.

⁹ Toma posesión o 8-4-1916. Cun soldo anual de 500 pesetas, a metade do que cobraría o titular na illa de Ons. Cesa o 24-08-1916 para ir por concurso como titular a unha escola de Vitoria.

¹⁰ Salustiano Portela Pazos, 1954 p.68

¹¹ Dos 25 que mercara o concello en Marín para repartir entra as escolas recentemente creadas de Ons e Beluso.

¹² Posesión o 16-10-1916 e cese o 24-11-1917.

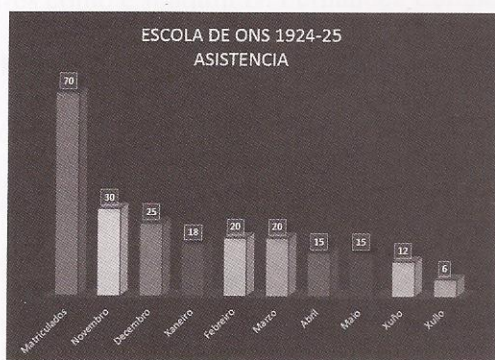
¹³ Tomou posesión o 25-11-1917 e cesou o 14-11-1924. Comezou cun soldo anual de 1000 pesetas para pasar a 3000 no 1924.

¹⁴ No consta nos censos de 1917, 1921 e 1924

¹⁵ Artigo sexto na “Acta de Conciliación de Manuel Riobó e os colonos daquel territorio, pola que recoñeceron estes como dono absoluto de dita Illa ao Sr. Riobó” 30 de novembro de 1921 ante o Xulgado Municipal de Bueu.

O Sr. J. José Piñón decide “asentarse en terra” e participa no Concurso Xeral de Traslados de 1924 no que se lle adxudica a escola da Magdalena-Darbo¹⁶ polo que a escola de Ons foi dada con carácter interino a José González González ata que no xullo de 1925 era asignada como titular definitivo a Aquilino Pérez Rojo. Pero, unha vez máis, os fados crúzanse con esta escola, e ten que anularse o nomeamento por falecemento do titular e ser colocado de forma provisional, á espera de adxudicación por concurso, a Ricardo Portela Pazos e logo ao mestre Sr. Fidalgo. Mais, a pesar disto, será José González González o que inicie e remate os cursos dende 1924 ata 1927 e o que asine as memorias dos cursos. Interesante para coñecer algo máis do absentismo escolar é o que dicía na memoria do curso 1925-26: “*Cunha matrícula de 75 alumnos e unha asistencia de 30 soamente. A asistencia aumentou algo nos últimos días de setembro, baixou de novo en novembro, volveu a subir en xaneiro, mantívose máis constante ata mediados de abril e descendeu logo notablemente. As oscilacións obedecen ás necesidades do traballo no campo e na pesca... Non é fácil que os nenos fagan progresos cando asisten un mes, faltan enseguida quince días e así sucesivamente ... case todos os nenos desaparecen da escola aos nove ou dez anos, senón totalmente, por moi longos períodos de tempo durante o curso... O obstáculo principal é a escaseza de material, libros, mesas, papel, etc....*”. Non solicita “*por agora apoio ao Ministerio e Concello para cubrir esta xa que quere demostrar primeiro dúas cousas que na Escola Nacional mixta de Ons trabállase e obtense algúns resultados satisfactorios...*”.

E así chegamos ao mes de xullo de 1927 en que aparece publicado na “Gaceta”¹⁷ a adxudicación de prazas aos mestres

segundo número da oposición recentemente celebrada. Co número 231 aparece Joaquín D. Fernández Cambeiro para a mixta de Ons-Bueu (Pontevedra). Con Fernández Cambeiro, ao dicir da documentación e das testemuñas orais, o papel de mestre vese magnificado e, sobre todo, complementado co de asesor, portavoz, etc. dos que carecían de todo. O Sr. Cambeiro estaría vivindo coa súa familia na illa, onde lle naceron tres fillos máis, ata o 11 de setembro de 1933 que marcha para escola de Tal no concello de Muros.

En canto ao local escola-vivenda de Ons, no outubro de 1930 recíbese no concello de Bueu unha instancia de Dídio Riobó solicitando unha suba no prezo do aluguer da mesma. Xustificaba esta alza pola necesidade que houbo ao longo de moitos anos de mantemento daquela e que o custo disto dobrábase ao de “terra” pola peculiaridade insular. Tamén que desde que se inaugurou a escola pagábase por parte do concello 100 pesetas anuais “*can-*

tidade insignificante que non salda a metade das reparacións” no inmoible polo que solicita súbaselle a 600 pesetas. A resposta é a “*imposibilidade de atender este ano o que se pide por non haber consignación suficiente*” e que no ano seguinte estudaríase o que se pode facer. No mes de xullo do 1931 hai un Pleno no que se faculta ao alcalde Jesús Prieto García para que formalice o contrato da escola mixta e casa habitación do mestre co Xerente da Sociedade Illa de Ons (Dídio Riobó) polo prezo anual de 300 pesetas.

Logo de marchar Cambeiro, e xa a finais de novembro de 1933, nomean como seu substituto, con carácter interino a Ramiro Fernández Pérez¹⁸. Rematado o curso a escola sufriu un abandono tal que o 9 de setembro Dídio Riobó remite unha carta ao alcalde indicándolle que “*non podo silenciar por máis tempo, o abandono que se contempla ao visitar a casa escola e vivenda do mestre, alugada por ese concello en Ons. Non me foi posíbel por falta de chave penetrar no seu interior, onde particularmente infórmaseme, pronto será inhabitábel. No exterior advírtese a ausencia de cristais, en todas as ventás [...] e se comprobase este abandono, vereime na imperiosa necesidade de rescindir o contrato...*”. Ao longo de todo ese mes hai cruce de comunicacións entre o mestre, inspección de ensinanza e alcaldía todos eles para que se tomen cartas no asunto comezando por repoñer os cristais. O cinco de outubro é nomeado para Ons Antonio Bernárdez Barros mais cinco días despois tramítase o seu cese por concedérselle a titularidade dunha escola en Poio. Co nomeamento oficial, 22 de novembro 1934, de D. Ramiro Moure Moure¹⁹ como mestre titular e parecía que todo comezaba a ir normalizándose. Mais o que ocorre ata o 1937 é que o titular, Ramiro Moure, pide reiteradas licencias por asuntos propios²⁰ e ata abandona o destino²¹ polo que é suspendido de emprego e medio soldo durante dous meses co reintegro dos seus haberes do mes de xaneiro. A raíz disto solicita unha excedencia voluntaria²² que se lle concede.

¹⁶ Na que estará pouco tempo pois falecería o 22 de maio de 1926, aos 31 anos de idade.

¹⁷ 09-07-1927. Reprodúcese tamén no *El Diario de Pontevedra* do día 11, en *El Progreso* do 12 e no *El Noticiero Gallego* do día 18.

¹⁸ Cesou o 4-10-1934.

¹⁹ Natural de Boborás (Ourense)

²⁰ Como a de xaneiro de 1936 que foi por tres meses.

²¹ Xa no ano 1935 tiña que mandar carta de xustificación de forma mensual, ao Consello Local de Ensinanza, comunicándolles que estaba “*ao fronte da ensinanza desta escola de Ons*”. E en marzo de 1937 o Reitorado declarouno incurso no artigo 171 da Lei de Instrución Pública e no maio resolverseu o expediente governativo imponéndolle a pena quinta do entón vixente Estatuto Xeral do Maxisterio.

²² Con outros dous mestres máis. A excedencia que solicita está no rango de “por máis dun ano e menos de dous” e se lle concede o 5-4-1937.

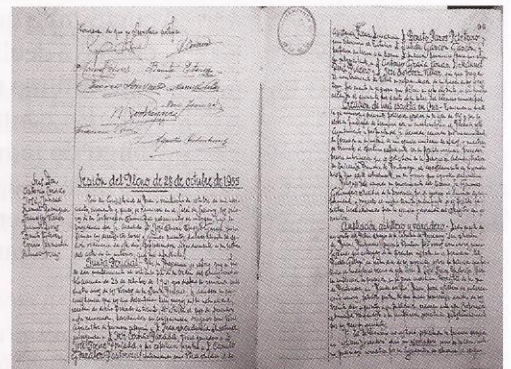
Nos anos 1937-1939 estivo como mestre Elías Regueira Alonso²³ do que houbo queixas ante o Alcalde por parte duns pais contra a súa xestión. Decatados o resto dos pais, co alcalde pedáneo ao fronte, fan un comunicado escrito dicindo que “a escola nunca se atopou mellor atendida desde que está ao fronte” este mestre. O que “non só confórmanse con educar dentro da escola, senón que estende o seu labor educativa fóra dela dando consellos e instruindo aos pais que andamos tan necesitados como os nosos fillos...” “A el débese de que coas súas xestións ante o Sr. Massó, teñan os nosos fillos unha Escola fermosa e hixiénica...” e que grazas a el “moitos saben ler e escribir, pois as cartas que lles mandamos aos fillos que se atopan nos frontes, e que nos escribía o mestre, escribena hoxe os nosos fillos... e se aínda quedan moitos por saber ler e escribir, é por non asistir á escola ...O único que podía queixarse, é o Sr. Mestre por falta da asistencia dos alumnos, non o fixo porque mira as nosas necesidades desde que marcharon os nosos homes xoves e fortes a defender a nosa querida Patria, e os nenos son os que nos axudan no mar a gañar uns anacos de pan, e outros non podemos mandar aos nosos fillos e fillas a Escola por non ter con que cubrir os seus corpos...” (Asinan 46 colonos)

Aínda que durante algúns períodos curtos de tempo non houbo mestre na illa²⁴ temos constancia que no curso 1940-41 estaba de mestre Antonio Portela Areal²⁵ e no ano 1942 Antonio Soto-Quiroga Crespo²⁶ que estará como interino desde primeiros de xaneiro ata o 31 de xullo de 1942. Para o curso 1942-43 chega Carlos Romay Martínez²⁷ que comeza por reclamar, o arranxo da escola e vivenda, ao concello, goberno civil, inspección etc. O que fai que se interesen por reparar as deficiencias:

- A inspección educativa, solicitando á alcaldía (8-2-1943) faga o posíbel: “Se algunha escola puidera ser obxecto de preferencia, ningunha con máis dereito que a de que se trata, por ser a única fonte de educación e cultura de que dispoñen os seus habitantes, afastados polo mar dos centros de poboación que lles permita a súa formación moral, intelectual e patriótica...”.

- O Xefe de Propiedades Militares que lle pide ao concello se faga cargo das reparacións da escola (case 4.000 ptas.) a descontar das 92,50 ptas. que paga de aluguer pola escola-vivenda.²⁸ Nas vacacións de Nadal do 1943 notifícase o concurso de traslados e a escola de Ons lle corresponde a Federico Olegario Pimentel Vázquez que estará apenas un mes xa que o 5 de febreiro de 1944 acceden a poñer un substituto, a petición propia, por ser nomeado Oficial da Delegación de Abastecementos e Transportes do concello de Sanxenxo. A partires desa data non volverá a dar clases en Ons pero a súa baixa oficial como mestre definitivo na illa será o 24 de outubro de 1952.

O 7 de marzo do 1944 é nomeado interino Pedro Díaz Piñeiro que se enfronta a un cambio temporal de escola e casa para poder ser arraxada a de Canexol. Pero feito o traslado atópase “todo en estado inservible” e ata a casa-habitación non reúne as condicións mínimas de habitabilidade: un só cuarto, cociña económica tapada con cemento, retrete estragado,... Logo de varios oficios enviados ás distintas autoridades competentes fai que ata o Gobernador lle mande un oficio ao alcalde no que van as peticións de material feitas polo mestre para que as facilite o concello e “prégolle interese aos veciños da Illa, faciliten ao Mestre designado para dita Escola os artigos alimenticios indispensábeis para a súa manutención non suxeitos a racionamento”. As súas penurias non acaban aí xa que o 24 de abril lle comunican que debe deixar parte da vivenda para os obreiros do peirao. Quedaría cunha habitación e cociña compartida. El reclama dicindo que ten unha irmá con el, pero sen resultados. Todas as dificultades fan que ao inicio do novo curso non se presente a escola e o incapaciten por un ano para obter nova interinidade e a devolver os cartos do soldo. El pide a renuncia como mestre que lle é concedida o 31-10-1944²⁹. Substituído por M^a del Carmen Daporta Oubiña³⁰ e ao pouco tempo por Martín García

²³ Nomeado o 26-04-1937 e cesa o 4-3-1940 que é substituído por un “alumno de mestre en prácticas” chamado José Mª Vázquez. Volveu a tomar posesión por unha semana o 10 de maio dese mesmo ano xa que se anulou as tomas de posesións dos alumnos en prácticas para agregalos ás graduadas e unitarias da Pontevedra.

²⁴ Na relación de escolas do concello de Bueu había 7 escolas oficiais de 1ª Ensinanza e 3 de escolas privadas.

²⁵ Pide recoñecemento como soldado na guerra polo que lle concederon a Medalla da Campaña que *poderá ostentar sen haxa necesidade de que saia no Diario Oficial*. Toma posesión da escola de Ons o 17-5-1940 e ces o 18-12-1940. No Nadal de 1942 vémosto coma titular dunha escola de Aldán.

²⁶ Natural de Seixo-Marín, comezou a exercer de mestre despois da Guerra Civil acolléndose á figura de “aspirante excombatente a interinidades”. Posteriormente, en febreiro de 1944, fará unha substitución na illa para pasar en maio ao colexio de Cela. A súa última etapa de mestre foi como mestre propietario no grupo escolar de Seixo-Marín.

²⁷ Nomeado con efectos do 1-08-1942 e cesou o 7-01-1944

²⁸ O concello contéstalle que non, pola penuria pola que pasa (28-6-1943)

²⁹ Cesando o 18-11-1944

³⁰ Nomeada o 1-12-1944. Estivo pouco máis dun mes xa que cesou o 7-2-1945.

de la Torre³¹. Nos cursos 1945-50 estivo Estrella Silva González³² que loitou por conseguir unhas condicións dignas para o alumnado, mobiliario escolar, etc. Nas súas notificacións lemos explicacións coma *"hai nove pupitres bipersonais, e os días de mal tempo veñen máis nenos que o dobre dos asentos [...] é triste ter uns nenos de pé mentres outros están sentados"* e, cando as consegue,³³ *"as mesas están feitas de tal maneira que non se poden sentar nelas. Terá que arranxalas un carpinteiro"*. No 1950 estivo apenas o último mes do ano M^a del Carmen González Bugallo e de 1951 a 1955 estivo coma mestra interina, cuns oitenta alumnos, Mª Victoria Guimaré Tettamancy³⁴ que precedeu á titular Carmen Vázquez Rubianes³⁵.

Máis en canto a escola propiamente dita hai unha data referente, 28-10-1955, na que o Pleno do concello, dirixido por José Mª Massó García, *"tendo en conta a xa numerosa e crecente poboación escolar³⁶ da illa de Ons e coa elevada finalidade de rematar co analfabetismo, [...] acorda por unanimidade a creación dunha escola unitaria de nenos [...] e mentres tramítase o expediente [...], previa autorización [...] da Delegación Administrativa de Ensinanza Primaria de Pontevedra, ao desdoblamento da escola mixta que existe actualmente..."*³⁷

A raíz desta resolución plenaria ao longo dos primeiros meses de 1956 hai unha serie de peticións, de ofertas e contra ofertas do concello, da inspección educativa e do propietario da illa, o Ramo da Guerra, que pode resumirse en que:

- O estado Maior da Agrupación Especial da Costa Rías Baixas oferta ao concello a vivenda-almacén do antigo propietario da illa, na que unha parte se utilizaría para escola-vivenda coa condición de que o concello a ocupase en precario e se fixera cargo das *"lixerías modificacións"* que serían precisas para a súa rehabilitación.

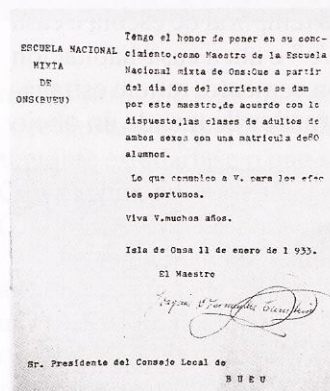
- A resposta do concello³⁸ sería que está de acordo pero non pagaría aluguer³⁹ pola mesma mentres sexa escola (xa que as obras estaban presupostadas por 5.196 pesetas)

- O Xeral Gobernador Militar acepta estas condicións en abril do 1956 pero no ano 1959 aínda andan co intento do Capitán Xeneral da Rexión de conmutar o canon que tiña que pagar o concello polas obras necesarias no local-vivenda da escola que xa ascendían a 5.415,50 pesetas.

A pesar de todo isto pasan as mestras Carmen Tomé Loureiro⁴⁰ e Marina Ríos Pérez⁴¹ sen ver cambios notábeis na escola e aínda cando chegamos a outubro do ano 1960 atopámonos con que a mestra Mª Dolores Sabarís Abal,⁴² ao facerse cargo da escola, enviou un escrito ao concello das deficiencias da escola-vivenda que ía rexentar: goteiras, necesidade de ser branqueada, falta de reparación nas portas e ventás, *"as mesas e asentos da*

escuela son insuficientes para o número de matrícula, xa que hai 69 nenos matriculados e só hai 11 mesas bipersonais, e 2 mesas moi estragadas"... As obras de reparación da escola foron realizadas con cargo a unha pequena subvención da Obra Social do Movemento para *"Obras varias da Illa de Ons"*⁴³. No ano 1961 a Inspección Educativa decide tomar cartas no asunto do absentismo docente na illa e insta á alcaldía que informe ao respecto. Esta contéstalle que a escola na illa de Ons funciona normalmente e que para contrastalo mellor chame a declarar no concello ao alcalde pedáneo e a catro pais do alumnado da illa tal como era costume neses casos.

En canto aos adultos e rapaces maiores que non estaban en idade escolar houbo, ao longo do tempo, algúns mestres, como Fernández Cambeiro⁴⁴ e outros, que lles daban clases pola tarde-noite loitando por erradicar o analfabetismo; ata que no ano 1963 foi nomeado oficialmente, coma mestre exclusivo de adultos na Campaña de Alfabetización, a Xosé Ramón Álvarez Calleja (1963-64).

³¹ Tomou posesión o 7-2-1945 e cesou coma mestre de Ons o 31-08-1945

³² Tiña 27 anos e era natural de Cambados. Gañaba 6.000 pesetas anuais.

³³ Ao longo do tempo recibiu 4 mesas bipersonais e un armario de pino.

³⁴ Neta do escritor coruñés D. Francisco Tettamancy y Gastón. Tomou posesión o 10-1-1951 e cesou 26-10-1955. Foi autorizada para dar clases particulares o 13-6-1953.

³⁵ Esta vilagarcía chegou a Ons con 22 anos, o 27 de outubro de 1955, onde viviu ata o 25 de setembro de 1956.

³⁶ Ese ano hai inscritos 74 alumnos de ambos sexos na única escola de Ons.

³⁷ Consecuencia desta resolución a Xunta Municipal de Educación en reunión ordinaria de 1 de decembro de 1855 *"en vista da numerosas poboación infantil existente na illa de Ons acorda interesar do Concello solicite a creación dunha escola unitaria de nenos e a transformación da mixta existente en unitaria de nenas"*.

³⁸ Entre outros do 31 de xaneiro 1956 e 29-2 de 1956

³⁹ Estivera o local alugado por 369,80 pesetas.

⁴⁰ Toma posesión 25-09-1956 ata o 19-09-1959 que deixa Ons.

⁴¹ Toma posesión o 21-09-1959

⁴² Toma posesión o 13-09-1960. Casou cun insular. Con máis dunha década, é a mestra que máis tempo estivo na illa

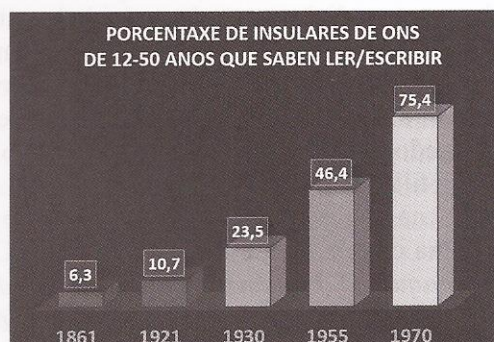
⁴³ Tamén se melloraron lavadoiros de Pereiró, Canexol e Cucorno.

⁴⁴ Por exemplo o dous de xaneiro de 1933 comezou estas clases con 80 adultos de ambos sexos.

E no que á escola se refire habería que rematar dicindo que sería no 1967⁴⁵ cando se pecha a escola de Canexol e é substituída polas dúas que mandara construír o Instituto de Colonización no lugar de Curro, preto do peirao⁴⁶. Estes primeiros anos da nova escola son anos que deixaron máis unha pegada negativa na memoria recente dos seus habitantes xa que á actitude dalgún mestre⁴⁷ engadíuselle a ausencia de docente durante case dous cursos.

Outros mestres que estarían no listado e dos que se lembran algúns insulares serían Don Segundo, Don Juan, Don Javier,... e xa estamos nos anos setenta onde se produce un cambio no acontecer da escola con mestres coma Julio Santos Pena⁴⁸, Emérita Rivas Álvarez e así ata chegar ao último mestre Santos Pereira Figueroa.⁴⁹ O éxodo na década dos anos setenta a Portonovo, Noalla, O Grove, Sanxenxo, Cangas ... e, sobre todo Bueu, fixo que apenas quedaran nenos o que abocou á desaparición da escola “nacional” de Ons no curso escolar 1978-79. Dado que a escola nestes últimos tempos dependía do Padroado da Deputación Provincial o mestre Santos Pereira foi autorizado por esta a dar clases na tempada do verán aos nenos dos insulares que regresaban á illa como “*recuperación dos seus estudos e outras actividades educativas e culturais*”. Esta escola de verán durou ata o inicio dos anos noventa.

Non cabe dúbida que a escola na illa de Ons, aínda cos seus altibaixos ao longo do tempo, representou un alicerce sobre o que se construíu unha nova forma de ver e afrontar un mundo que estaba a sufrir grandes cambios. Unha mostra dese mosaico de posibilidades e logros témolo na gradual erradicación do analfabetismo, daquela endémico, na comunidade galega, e que en Ons se vía agudizado polo illamento e demais circunstancias anteriormente descritas.

BIOGRAFÍA DE JOAQUÍN D. FERNÁNDEZ CAMBEIRO

Para coñecer un pouco máis o acontecer dun personaxe singular imos dar pinceladas biográficas dun mestre que estivo vivindo na illa de Ons de 1927 a 1933.

D. Joaquín D. Fernández Cambeiro (1900-1963) nace en O Pindo (Carnota), fillo de Domingo Fernández Luces (avogado) e a mestra María Cambeiro Sande⁵⁰.

Estuda Maxisterio en Santiago de Compostela onde obtén o título de Mestre Nacional no mes de xuño de 1917. Descoñecemos ao que se dedicou durante os dous anos seguintes ao remate dos seus estudos pero si sabemos que no mes de setembro de 1919 é nomeado axente executivo auxiliar da Arrendataria de contribucións da zona de Muros, Carnota, Mazaricos e Outes... Deste traballo cesaría xusto un ano despois. Logo encara outros traballos e a incorporación obrigatoria a filas para facer a “mili” acolléndose aos beneficios da R. Orde de 6-9-1919 (DO 205)⁵¹ e así ver reducido a súa estadia no servizo militar.

Nesta época casa con Encarnación París Rodríguez⁵² filla duns comerciantes de Muros e na súa curta estancia en Ferrol nace o seu primeiro fillo Joaquín. Tivo sete fillos máis, tres de eles nados na illa de Ons⁵³.

Joaquín D. Fernández Cambeiro reaparece na vida laboral a inicios do ano 1923 no que é nomeado como mestre interino da escola de S. Pedro de Loureda-Boqueixón e logo na escola de Ánxeles, no concello de Oroso⁵⁴. Pasado un ano era unha persoa moi coñecida e valorada en toda a comarca de Ordes polo que non é de estrañar que as “forzas vivas”

⁴⁵ Por estas datas aínda seguía sen arranxar moitas cousas: “*branquear, asegura as ventás, un balcón desfeito, as pechaduras non pechaban...*”

⁴⁶ Tamén casa vivendas para os mestres, a capela de San Xaquín e casa reitoral.

⁴⁷ Que exerceu coma verdadeiro “Delegado gubernativo”.

⁴⁸ A súa experiencia como mestre e as súas vivencias poden verse, de primeira man, nos números da revista Aunios que poden lerse nas web: <http://viladebueu.wix.com/bueu>, <http://descubrobueu.wix.com/bueu> ou directamente en <https://db.tt/iGjcmVgK>. O acontecer deste mestre na illa ten un paralelismo co mestre Cambeiro: vivir na illa coa familia todo o tempo da docencia, integrarse na sociedade insular, exercer de portavoz das necesidades dos insulares nalgún momento, xuntar arredor dun evento cultural aos nenos e levalos a “actuar a terra”, etc.

⁴⁹ Artigo de Don Santos Pereira sobre a súa estadia en Ons <http://www.delmorrazo.com/tribuna/don-santos-pereira-ultimo-maestro-da-illa-de-ons.html>

⁵⁰ Nada no 1874 e co 16 anos (1890) recibiu o título de Mestra Superior. No 1897 estaba de mestra en Carantoña-Vimianzo (A Coruña) e no 1907 xa era mestra de O Pindo-Carnota.

⁵¹ A través da Axencia de Quintas e Negocios Matriculada que xestionaba a redución da seguinte forma: Solicitaban ir anticipadamente ao servizo militar e así ver reducido a súa estadia a un anos (6 meses cada ano) e na Península (librándose de ir a África) e logo pasar a gozar licenza ilimitada.

⁵² Encarnación París (1899/+6-1-1967) filla de José París e Dolores Rodríguez Caamaño.

⁵³ Luís Dídio (15-9-1928) inscribiuno no xulgado Dídio Riobó que foi o seu padriño de bautizo (con Mª Antonozzi), Manuel Bartolomé (14-5-1931) que marchou a América e Domingo Rafael (30-4-1933).

⁵⁴ Será en Senra-Oroso, que coa presenza de todas as escolas do concello organizan, o 29 de febreiro de 1924, a “Festa da árbore” na que entre os actos oficiais houbo á tarde discursos do mestre Sr. Joaquín e do cura de Marzoa.

tiveran en conta a este mozo mestre na “organización” de eventos de difusión e propaganda do recente “partido”⁵⁵ Unión Patriótica (U.P.) creado na ditadura de Miguel Primo de Rivera. No verán do 1924 os gobernadores civís tiñan a consigna expresa, de captación de afiliados entre os “*homes neutros e honrados*” e así temos a J. Fernández Cambeiro -26/10/1924- participando como orador no mitin de U. P. (Unión Patriótica) acompañado por oradores como o catedrático da Facultade de Dereito, Wenceslao González Oliveros; o avogado Tomás Pewdret Casado; e outros mestres como Nicolás del Río (Ordes) e Carmen López Calo (Carral) presidindo o acto o gobernador civil da provincia. A prensa da época sinala que falaron “*con grande elocuencia e entusiasmo os compoñentes mestres de Ordes e de Oroso, Señores Del Río e Fernández Cambeiro, ...*”

A súa condición de católico belixerante co esborrallamento social, a contorna familiar, etc. condicionou a súa actividade pública que as veces se vía manifestada en artigos con connotacións relixiosas publicadas en xornais como *El Compostelano*⁵⁶.

O mes de febreiro de 1925 cae enfermo o que lle obriga a pedir un cese da súa actividade docente o que leva a uns meses de penurias familiares por ser esta “sen haberes”. Chegado ao mes de novembro, e estando de mestre no concello de Muros, nácelle a súa única filla, Concepción⁵⁷. Será nesta vila na que organice e participe noutra “Festa da árbore” na que estaban coma autoridades o alcalde e o cura (bendiciu as árbores a plantar) e coma orador, dende o balcón da Casa Consistorial, “*o mestre nacional, veciño da vila, D. Joaquín D. Fernández Cambeiro [...] dirixíndose especialmente aos pais incitándoos en vibrantes frases a que fagan cos seus fillos acudan diariamente a escola para facer bos cidadáns*”....

Como ata de agora está a cubrir clases de forma interina, decide presentarse a unhas oposicións que aproba⁵⁸. Isto daralle a oportunidade de situarse nunha escola como propietario da mesma. Será o 9 de xullo de 1927 cando salgan na “Gaceta” as adxudicacións de prazas e, entre elas, J. Fernández Cambeiro para a escola “*mixta de Ons-Bueu (Pontevedra)*”.

Ao pouco tempo da toma de posesión da escola e a petición do que sería seu amigo, Johán Carballeira, preséntase ao pobo de Bueu con “*Un saúdo á simpática vila de Bueu*”⁵⁹, na páxina especial de *El Pueblo Gallego*, polas festas do San Martiño. E xa no primeiro pleno ordinario do concello de Bueu, do 23 de xaneiro de 1928, entre outros puntos, apróbase a petición de J. Fernández Cambeiro de 50 árbores de moreiras para celebrar a “Festa da árbore en Ons”.

A diferenza de todos os mestres do pasado, Joaquín D. Fernández Cambeiro pasou a vivir coa súa familia na illa como un insular máis. Isto, e o seu carácter, facilitaron que sentise empatía coa xente e cos seus problemas.

Unha parte do seu labor educativo integral foi a pronta creación dun Orfeón que trouxo a actuar no Entroido de Bueu⁶⁰ e no que cantaron varios temas, un deles era a “Alborada” de Veiga. “*O Mestre Cambeiro demostrou as súas calidades de cantante interpretando varios solos coa mestría dun virtuoso nesa arte*”. Con esta masa coral pretendía tamén poñer en valor as voces das xentes do mar, cultivar a sensibilidade pola música, dar renda solta aos seus valores como tenor⁶¹, e tamén dar a posibilidade de achegarse, por vez primeira, “a terra” para moitos dos nenos que aínda nunca saíran da illa.

Antes de finalizar o curso, xa o atopamos organizando o seguinte, e así escribe unha carta manuscrita ao Sr. Presidente da Xunta Local de Ensinanza de Bueu para solicitar axuda material para a súa escola. Indicando coma necesidade prioritaria “*mesas bipersonais por non ter ningunha, e só posuír catro mesas bancos que nelas non collen os cincuenta*”

⁵⁵ “É a Unión Patriótica un partido político? Non é un partido político. É unha organización cidadán encamiñada a manter un programa e persoas que a encarnen e defendan, acudindo ás eleccións políticas que se convoquen e a velar polo cumprimento dos deberes citados- [Deberes relixiosos: os que o catecismo determina. Deberes sociais: os preceptivos do dereito natural. Deberes políticos: a defensa da monarquía. Deberes patrióticos: recoñecemento e divulgación das glorias e do valor histórico de España]. (Cuenca Toribio, 1996; páx.129). Falando da UP, J. Calvo Sotelo di “... cualificada por un ambiguo eclecticismo fixo a súa recruta entre xentes das máis variada ideoloxía, aínda que predominasen os dereitistas”.

⁵⁶ “*Ano Santo. Ano de dozura*”, “*Colaboración*” (lembrándose dos nenos na véspera de Reis), ...

⁵⁷ Naceu no sanatorio San Lorenzo de Santiago. O seu irmán Simón xa nacera o ano anterior en Muro.

⁵⁸ O exercicio escrito con 245 puntos, marzo de 1926.

⁵⁹ É un saúdo literario onde con múltiples epítetos debuxa un panorama idílico do pobo de Bueu e da súa paisaxe que o fai rematar o artigo coa expresión “*Loada e mil veces bendita sexa a romántica e bela vila de Bueu!*”

⁶⁰ Seguirao facendo nos anos seguintes.

⁶¹ A afección polo canto estaba arraigado na súa familia pois hai constancia de actuacións da súa irmá Dulce e do seu irmán Manuel (crego).

e catro alumnos de ambos sexos matriculados”. Recállele que a escola de Ons non posúe nada e o pouco que ten foi doado polo Sr. Riobó. Tamén o invita a visitar a escola para que de primeira man vise o estado ruinoso do local e a escaseza do material. Tamén lle solicita que nos presupostos do presente ano se lle asigne algúns cartos para poder celebrar a “Festa da árbore” pois é unha forma de atraer aos nenos e aos adultos para que *“redunde en acto cultural-pedagóxico”* e un *“medio eficaz de dar un pulo ó labor que implantei en pro da instrución destes amados veciños”*. Como resposta do concello a isto na sesión da Permanente da Xunta Local celebrada o 21 de xuño dese mesmo ano, acordan solicitar ao Estado que dote esa escola sen prexuízo de consignar no presuposto municipal dos seguintes anos algunha cantidade para paliar as deficiencias. E cando se achegue a Festa da árbore resolveranse cantidades a aplicar⁶².

Cambeiro de novo escribe no extraordinario das festas de Bueu un artigo *‘Desde o meu recuncho’* no que fai un resumo do primeiro ano da súa estadía na illa no seu *“...recuncho, riseiro polo rumor apracible das ondas, melancólico e ate taciturno, cando o bramido das tempestades, triste pola monótona vida, pero superlativo para a conciencia, pola xornada do cumprimento do deber...”* Despois deste canto ao seu traballo non perde a oportunidade de facer unha chamada ás necesidades da illa pero que revertan en prosperidade para o resto do estado tal como podía ser *“un medio para a riqueza agropecuaria, granxa agrícola, industria manteigueira, asilo de menores, lazareto para enfermidades de difícil diagnóstico, etc. sendo urxente que por algo se empece, e o que máis aprema é a falta dun peirao para o ataque e desatque, tendo Obras públicas a palabra, non esquecendo que aquí se posúe un elemento oficial, que é o faro, que a veces, e isto ocorre con moita frecuencia, vir o vapor do servicio, e ter que separarse por non poder facer o desaloxo debido á inclemencia do mar, ocorrendo co correo outro tanto, pasando meses, na estación invernal, sen saber dos nosos semellantes”*.

Exemplo do liderado de Cambeiro nos mestres locais vémolos na actividade da Asemblea de Mestres de Pontevedra, decembro 1928, na que aparece como Vocal da Xunta Directiva, representando ao de Bueu.

Chegado o mes de marzo de 1929 houbo un grande acontecemento coa celebración da segunda “Festa da árbore” organizada en Ons polo mestre Cambeiro. Esta vez coa asistencia das autoridades municipais na que se amenizou a festa cun *“afinado terceto”* onde os nenos estaban adornados con bandeiriñas, plantáronse 50 moreiras e varios plátanos e houbo discursos por parte de Cambeiro *“coa elocuencia de costume... que fixo unha belísima oración dedicada a árbore”* e do Alcalde, Camilo Davila, invitando aos pais ao homenaxe merecido e de gratitude ao *“excelente mestre”*. Logo leu unha poesía o Secretario do Concello de Bueu, Sr. Luís Buceta. Interveu o Administrador da Illa Sr. Riobó, *“abrazando ao mestre pola súa intensa e fecunda labor realizada”*. Houbo un *“suculento banquete”* na casa dos Riobó. *“E para demostrar unha vez máis o labor que realiza o Sr. Fernández Cambeiro, fixo cantar o orfeón composto por 30 xoves afinadamente, varios bosquexos galegos, tendo premiado os seus desvelos cunha ovación profunda. Prácome merece este mozo, que fai dos habitantes da Illa homes aptos e cultos para a sociedade. O nosos sinceros parabéns”*. Froito deste achegamento da realidade da illa ás autoridades vese reflectida na sesión plenaria municipal do 22-5-1929 cando, dando respostas ás reiteradas demandas por parte do mestre, e a proposta do alcalde, sete mesas bipersonais que non collen na escola de Bueu leváronse para a de Ons.

O mestre segue a escribir no xornal na folia dedicada ás festas do San Martiño⁶³ e pedindo subvencións para as sucesivas festas da árbore.

O 2 de novembro de 1929 o alcalde de Bueu, Camilo Davila Davila, envía un oficio ao Ministro de Instrución Pública e Belas Artes no que lle adxunta unha instancia reivindicativa na que *“se relatan feitos absolutamente exactos, e se formula unha pretensión que a Xunta [Local Educativa], estima que é xusta, polas circunstancias excepcionais en que se atopa o Mestre Nacional da illa de Ons, D. Joaquín Fernández Cambeiro. Este funcionario, entusiasta da súa profesión, que exerce con extraordinario celo e competencia nun lugar afastado de todo trato e comunicación social, privado de comodidades e, a veces, ata de medios indispensábeis para a vida, de que non carecen os que exercen seu ministerio na Península...”*

Un fito importante vai facer cambiar a rutina da vida da familia Fernández Cambeiro. Por influencia de Joaquín seu irmán Manuel pasa a solicitar o posto de coadxutor da parroquia de Beluso (Bueu) á que pertence a illa de Ons. Será a principios de xullo de 1930 cando sexa nomeado coadxutor e pasará a vivir na illa coa compañía da súa irmá Dulce⁶⁴. Se a isto lle engadimos que o irmán pequeno

De esquerda a dereita: Joaquín (11), Encarnación París (33), José (5), Luís Dídio (4), Concepción (7), mestre Joaquín Fernández (33) e Simón (8)

⁶² Fano na Sesión Plenaria do 26-11-1928 cunha cantidade de 75 pesetas.

⁶³ No 1929 co artigo “Que San Martiño non consinta que are a muller”

⁶⁴ Tiña outros irmás coma Encarnación. Rafael, Elisa, ...

chamado José que estaba de mecánico en Vigo, adoitaba pasar tempadas na casa de Joaquín vemos que a saga dos Fernández Cambeiro tiveron nestas datas unha presenza numerosa e un peso moi alto no estamento social da illa.

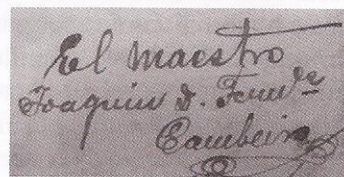
Será no mes de xullo no que nos atopamos a Cambeiro en Beluso auxiliando aos Tribunais do Censo. Para acudir a Beluso tivo que alugar unha lancha a motor da que tiña o compromiso que lle sería pagado o seu importe, 12 pesetas. Ao non ser así tivo que remitir un oficio ao concello reclamándoas.

O venres día 2 de outubro Cambeiro e o dono da illa estiveron activos acompañando ao gobernador civil Sr. Calviño, o Presidente da Deputación Sr. Caamaño, o alcalde Sr. Tafall, o director da Misión Biolóxica Sr. Gallástegui e o axudante de montes Sr. Gil que acudiran para estudar a posibilidade de facer un reparto das terras da illa en cooperación coa Caixa Rexional Galega de Previsión.

Os cambios da política dos anos 30 do século XX favorecen os cambios sociais e culturais das cidades españolas. Máis esta “apertura” non chega aos contornos rurais. Para facilitar o achegamento á política republicana e aos cambios, sobre todos culturais, un nutrido grupo de persoas entusiastas fanse “voluntarios” das coñecidas como “Misións Pedagóxicas”. A través destas levan a arte, o cine, o teatro,... a recunchos da xeografía rural.

Mestres do noso país cambian os seus métodos educativos recollendo moitas das novas propostas pedagóxicas centrándose nos seus alumnos pero sen esquecerse dos adultos, especialmente dos pais e nais, os que se consideran os verdadeiros protagonistas na educación dos seus fillos.

En Bueu vese reflectida esta preocupación docente da man de Joaquín D. Fernández Cambeiro, José Torres Martínez e outros coa tamén denominadas Misións e Conferencias Pedagóxicas⁶⁵. Exemplos témolos como no sábado 12 de decembro de 1931 na escola do Pósito de Pescadores onde se deu a primeira conferencia do ciclo de leccións para adultos, organizado polo círculo de mestres de Bueu, co título “Importancia da familia na obra escolar” na que disertou o mestre Fernández Cambeiro⁶⁶. Ao ano seguinte, un domingo 26 de xuño de 1932 celebrouse no local do Pósito marítimo a 2ª conferencia pedagóxica impartida polo mestre da Portela, José Torres Martínez, co lema “*Un problema de actualidad. Colaboración dos pais na obra educativa*”. Propoñendo aos pais e ao Consello Local que a partires do vindeiro curso e co obxecto de unificar a obra educativa, establézanse nas escolas unha ficha na que diariamente se marque unha gráfica do progreso no labor de cada neno, gráficas que serán firmadas semanalmente polos pais para constatar o coñecemento do que fan os seus fillos. No remate da charla maniféstalle aos pais que “*mentres a República preocúpase grandemente por crear escolas e mestres os pais non deben mirar con frialdade este esforzo, senón en axudar e colaborar co mestre a formar unha república forte e culta*”. E o domingo 3 de xullo disertou o mestre da illa de Ons, Joaquín D. Fernández Cambeiro, co tema “*A árbore no seu aspecto industrial e xeográfico*” do que a prensa fixo un resumo e definiu a súa oratoria como de “*cálida palabra, sempre xusta ao fino concepto, brota dos seus beizos con sonoridade e casticismo que aínda nos momento de maior lirismo, cando a súa imaxinación remóntase polos camiños da beleza pura, a idea xorde clara con un rachar de luz*”.

Pero Cambeiro tamén era un home solidario e estando un día coa familia nas festas do Cristo de Cangas lle achegaron unhas rifas a beneficio dos naufragos da lancha “Azaña” que non dubidou en mercar. O premio era un anel que doara a esposa de Emiliano Iglesias. Tocou no nº 7.155 e, como podedes supoñer dentro da historia que estamos a relatar, tocoulle a D. Joaquín Fernández mestre de Ons. A boa racha continúa para Cambeiro, pola Orde de 27 de outubro de 1932 (Gaceta do día 3 de novembro) aparece na lista de ascensos como mestre á primeira escala do corpo docente.

Pero chega o 28 de Nadal de 1932 e un decreto polo que se declara que o “*Estado español non se incauta de máis fincas rústicas para parcelación botou por terra, temporalmente, as súas ilusións*”. Isto é o causante de que as augas de Ons se miren revoltas con, ata o momento, pequenos conatos de violencia case sempre verbal. Pero pouco a pouco as nubes ían ennegrecendo tanto o panorama social que o xornalista Joaquín Pesqueira escribira o artigo “*Un berro de alarma. Aveníñase unha traxedia?*” dende *El Pueblo Gallego* onde confesa que vén “*da illa de Ons profundamente aterrado. Tan aterrado, que ao desembarcar en Bueu, en terra firme, enarqueei o peito para respirar con forza, como se espertase dun pesadelo, libre, a salvo dun serio perigo*”. E pregúntase que acontece na Illa de Ons. Para responder xa di que cando estivera na illa con Lustres Rivas este nun artigo na prensa madrileña dera unha primeira voz de alarma intuindo o que nesa se fermentaba. Logo bota as culpas do estado actual á “*República Española que coas súas promesas anticipadas, coas súas reformas, meteu moitos paxaros loucos en moitas cabezas loucas*” Culpable da situación tamén o achaca á

⁶⁵ Ante as ordes recibidas da Inspección Educativa e canalizada polo alcalde ao través da Xunta Local de Ensinanza os mestres de Bueu concertan unha cita o 16-6-1932 nos locais da escola do Pósito para falar da organización das Misións Pedagóxicas. Nela acordan comezar coas charlas de Cambeiro e José Torres que se darían no mesmo Pósito. Rotándose no futuro nas distintas parroquias e intervindo os distintos mestres e mestras.

⁶⁶ Que Rematou a conferencia cun saúdo e lembranza dos mestres Ramón Bares e a súa sobriña Matilde Bares.

falta de cultura pois fai a mención (e tamén apela a Lustres) que *“onde ata hai tres anos, non houbo mestre de escola⁶⁷”*. E da conta de feitos como *“andan destruíndo sementeiras de árbores, pastoreando o gando ao seu antollo polo interior dos poboacións arbóreas, apoderándose de aramados e postes, tallando piñeiros, cortando cercos metálicos,...”*.

Ante esta situación de desgoberno todos, colonos e propietario da illa, acoden ao mestre Cambeiro. Así podemos velo, días despois, ao fronte dunha comisión de 12 colonos a Pontevedra coa intención de entrevistarse co gobernador, mais non puideron falar con el por estar ausente.

Ao día seguinte a comisión de colonos co *“celoso e culto mestre D. Fernández Cambeiro ao fronte visitaron ao Gobernador D. Ángel del Castillo, para solicitar o seu apoio, preto dos poderes públicos, coa fin de lograr a vella e xustísima aspiración de que sexa socializada e repartida ao colonos que a traballan en aluguer fai máis de douscentos anos, sen contar nunca co amparo dos poderes públicos”*. Explicánlle o seu desexo de que na illa se aplique inmediatamente a Lei da Reforma Agraria; que se inicien as obras do peirao de atraque para o cal visitaron ao Enxeñeiro Xefe da Xunta de Obras do Porto Sr. Rafael Picó que lles dixo que pronto comezarían.

O Sr. Fernández Cambeiro, a petición do gobernador, deixáralle unha instancia o día 16 cunha unha memoria detallada das necesidades máis perentorias.

Enviaron senllos telegramas ao Presidente do Consello de Ministros e ao Ministro de Agricultura co seguinte texto: *“Catrocentos habitantes da illa de Ons (Pontevedra). Visitan Gobernador pedindo que terras que traballan fai douscentos anos as merque e parcele o Estado. Viva a república, ideal firme de todos os veciños.- O mestre e 60 veciños”*

Tamén visitaron ao Comité Provincial do Partido radical no que os deputados prometeron apoiar *“con todo agardamento”* as demandas dos de Ons. Promesas e máis promesas...

O luns 3 de abril Cambeiro volve a presentar, cunha comisión de insulares, as propostas destas ao gobernador que, unha vez máis, *“ofreceuse a apoialas con vivo interese”*.

Quizais polo cariz que ían tomando os acontecementos o mestre Cambeiro participa no concurso de traslados solicitando escolas na zona próxima á familia e comprobamos que con data de 17 a “Gaceta” publica a proposta de destino provisional do mestre, da primeira escala pola cuarta quenda, a Joaquín D. Fernández Cambeiro da Illa de Ons á de Tal, en Muros. Pero el remataría o verán na illa e así o vemos no mes de agosto acompañando a Carballeira. Johán Carballeira nada máis chegar mira a *“insólita figura que desborda a paisaxe dende un outeiro, ao pé do hórreo: trátase, sinxelamente, do mestre nacional de Ons, o noso ben amado e nunca suficientemente visto e admirado Joaquín D. Fernández Cambeiro, alta expresión da raza. O bo mestre, todas as tardes outea dende aquel outeiro a chegada do barco que leva o correo. Estupendo tipo! Da súa personalidade suculenta e óptima falamos en diversas ocasións abundante e eloxiosamente, como el merceño. Agora bástalle saber ao curioso saúde, de optimismo, aberto, lector que continúa sendo cento trinta quilos maravillosos de retórica pluscuamperfecta”*.

Que Cambeiro era a *alma mater* das pretensións e necesidades dos insulares e que foi el o que os organizou para a defensa dos seus intereses intuíámolo polos feitos anteriormente narrados pero encárgase Carballeira de confirmarnos punto por punto esta cuestión non só porque foi o guía e que conseguiu as entrevistas senón: *“... o mestre Sr. Fernández Cambeiro, sentindo o fondo de xustiza que asistía a aquelas xentes, organizaos nunha Sociedade para mellor articular a defensa dos seus intereses; e xa fraguada esta Sociedade, máis tirantes que nunca as relacións entre colonos e propietarios ...”*.

Coa marcha de Cambeiro a illa quedaba cun gran baleiro, falta dun gran apoio, dun impulsor e portavoz dos que apenas tiñan voz... e moita dor por parte dun home que soubo educar, instruír, formar e unir como persoas con dereitos a centos de rapaces e adultos. Tanto é así que nos anos posteriores aínda acudían os insulares a visítalo por terras de Riveira que era onde, dende agosto de 1934, estaba de coadxutor o seu irmán Manuel.

Cambeiro seguiu como mestre na escola de Tal-Muros ata que, por causa dos acontecementos da guerra civil e a presión política contra os profesionais da educación, foi suspendido de emprego e soldo o 19 agosto de 1936. Isto e o medo por que lle ocorresen cousas peores levouno a desaparecer voluntariamente⁶⁸ para evitar poñer en perigo a súa vida e as dos seus. Neste tempo pouco sabemos da familia Cambeiro se exceptuamos o falecemento da súa nai⁶⁹ e que no decembro de 1938, Joaquín D. Fernández Cambeiro aparece no listado do Parte Oficial de Guerra dado en Salamanca polo Xeneral Xefe do estado Maior Francisco Martín Moreno polo que se obriga a todos os mestres alí relacionados a tomar posesión (algúns deles de forma forzosa) aos seus destinos antes de 10 días. No caso de Cambeiro a Tal-Muros e como non podía facer outra cousa presentouse na escola na que estivo ata maio de 1940 en que resolvidos os expedientes de

⁶⁷ Aínda que si os houbo pero é unha constatación máis de que a súa pegada na illa foi relativamente escasa por todos os problemas que levaba o absentismo, a falta de relación coa comunidade, etc. Ao único que consideran coma tal é ao actual, Fernández Cambeiro.

⁶⁸ Eligio Patiño indicárame que andou fuxido polos montes próximos á Curota e que un día, estando co seu pai Emilio, o viran en Carreira. Outras versións, que pode que sexan compatíbeis, sitúano baixo a tutela do seu irmán Manolo na reitoral de S. Uxía de Riveira.

⁶⁹ Cando morreu María Cambeiro Sande, en novembro de 1937, seguíu a ser de mestra no Pindo-Muros.

depuración instruídos pola Comisión Depuradora da provincia da Coruña o Ministerio de Ensinanza resolveu: “Separar definitivamente do servizo e causar baixa no escala respectiva a: ... Joaquín D. Fernández Cambeiro de Tal-Muros...” Suponse que se acolleu ao indulto de abril do 1941 pois xa no febreiro de 1942 a “Xunta Provincial de Primeira Ensinanza de A Coruña nomea, provisionalmente a Joaquín D. Fernández Cambeiro para a escola de Queiruga-Porto do Son”.

Pasados uns anos vemos que D. Joaquín pasara por varias escolas como a de San Cosme de Abeancos-Melide da que, por concurso, pasa á de Castiñeiras-Riveira en maio de 1951. Nada sabemos de Cambeiro nos anos seguintes se exceptuamos que no concello de Oroso no ano 1953 houbo unha inauguración dunha escola nova e unha “Festa da árbore” e, curiosamente o seu irmán, Manuel F. Cambeiro⁷⁰ desprazouse ata Oroso para bendicir e misar no acto que dalgún xeito tentaba lembrar a estadia de D. Joaquín 30 anos antes... De se este estaba ou non no evento non hai constancia documental.

O mestre nacional D. Joaquín D. Fernández Cambeiro falece o 3 de maio de 1965 e os seus restos están no mesmo nicho do cemiterio de Sta. Uxía de Riveira que a súa dona Encarnación (+1967) o seu fillo Joaquín (+2003) e a súa neta May (+1997).

BIBLIOGRAFÍA

- Arquivo Municipal de Bueu:** Caixa 25/7; Caixa 73/1; Caixa 166/1-2; Caixa 168/1-2; Caixa 169/2; Caixa 171/2; Caixa 236/30; Caixa 492/08; Caixa 492/09; Caixas 1352-1356; Caixa 1357/18; Caixa 1358/8-16-21; Caixa 1360/35-38; Caixa 1362/10; Caixa 1399/08 e Caixa 1404/1-3 e Caixa 1406/02
- Aunios “Revista”:** nº 0; nº 1; nº 2; nº 3; nº 5; nº 7; nº 9; nº 11; nº 12; nº 13; nº 15; nº 16; nº 17; nº 18
- Calvo Sotelo, J.** “Mis servicios al Estado. Seis años de gestión. Apuntes para la historia, Madrid, 1974, 224-225
- Cuadernos de Estudios gallegos:** “Apuntes para la historia de la Isla de Ons” por Salustiano Portela Pazos, Santiago de Compostela, 1954, nº 27 p. 35-73
- Cuenca Toribio, José Manuel.** “La Unión Patriótica. Una revisión” en *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporánea*, t. 9, 1996, páxs. 121-150.
- El Alcance**, “Diario católico, noticiario, independiente, telegráfico”: 07/08/1897 páx. 1
- El Compostelano**, “Diario independiente”: 11/09/1920 páx. 4; 24/01/1923 páx. 3; 04/09/1923 páx. 1; 23/10/1924 páx. 3; 27/10/1924 páx. 3; 19/11/1924 páx. 3; 02/01/1925 páx. 1; 05/01/1926 páx.1; 25/03/1926 páx.3; 15/12/1938 páx.1; 15/05/1940 páx.2; 12/02/1942 páx.4
- El Correo de Galicia**, “Diario independiente de avisos y noticias”: 06/06/1917 páx. 3; 24/09/1919 páx. 2; 31/03/1929 páx.14; 27/09/1929 páx.14; 06/10/1929 páx.13
- El Diario de Pontevedra**, “Periódico liberal”: 15/02/1916; 04/04/1916; 20/02/1918 páx. 2; 17/06/1921 páx.2; 29/07/1925 páx. 2; 22/05/1926 páx. 3; 13/05/1927 páx.1
- El Heraldo Gallego**, “Órgano de las colectividades gallegas en el Plata”: 10/04/1927 páx.3; 18/03/1929 páx.3
- El Ideal Gallego:** 06/03/1924 páx. 3; 14/02/1925 páx.5; 17/02/1925 páx.5; 01/11/1925 páx.3
- El Magisterio gallego**, “Revista de instrucción primaria” 15/06/1890 páx. 4
- El Noticiero Gallego**, “Semanario destinado a fomentar os intereses morais e materiais do Maxisterio de primeira ensinanza”: 25/10/1914 páx.2; 04/11/1915 páx. 4; 11/02/1916 páx. 2; 18/02/1916 páx. 3; 04/04/1916; 18/07/1920 páx. 3; 11/07/1921 páx.2; 25/10/1922 páx. 3; 25/02/1924 páx. 2; 18/09/1924 páx.2; 11/11/1924 páx. 2; 25/11/1924 páx.2; ; 25/04/1925 páx. 3; 18/07/1927 páx. 2; 11/11/1932 páx.2; 25/06/1933 páx.2; 11/11/1934 páx. 3; 18/02/1936 páx. 4; 18/05/1940 páx. 3
- El País** “Diario republicano da tarde”: 04/11/1933 páx. 3
- El progreso**, “Semanario independiente”: 16/09/1925 páx. 2; 12/07/1927 páx. 2; 03/10/1931 páx.3; 13/01/1933 páx.3; 14/01/1933 páx.2; 04/04/1933 páx.3
- El pueblo gallego**, “Diario de la mañana, al servicio de los intereses de Galicia”: 12/09/1924; 19_11_1924 páx. 7; 01/12/1925 páx. 11; 24/02/1927 páx.1; 11/11/1927 páx.13; 3/02/1928 páx.13; 22/02/1928 páx.13; 23/10/1928 páx. 11; 12-11-1928 páx. 12; 14/02/1929 páx. 13; 23/02/1930 páx.12; 11/07/1930 páx.8; 15/11/1930 páx.8; 17/12/1931 páx.9; 28/06/1932 páx.13; 07/07/1932 páx.9; 11/09/1932 páx.11; 15/09/1932 páx.10; 09/10/1932 páx.8; 17/12/1932 páx.9; 14/01/1933 páx.2; 29/01/1933 páx.8; 12/02/1933 páx.1; 27/09/1933 páx.12; 05/11/1933 páx.11; 21/11/1933 páx. 13; 25/02/1934 páx.10; 14/11/1934 páx.10; 06/02/1936 páx.11; 28/01/1936 páx.15; 14/02/1949 páx.2
- Estampa**, “Revista gráfica y literaria de la actividad española y mundial”: 26/11/1932
- Faro de Vigo:** 13/11/1926 páx.1; 12/02/1928 páx. 3; 19/12/1928 páx. 1; 10/11/1929 páx. 9; 12/12/1931 páx.3
- Gaceta de Galicia**, “Diario de Santiago. Decano de la prensa de Compostela” 28/09/1907 páx.2; 09/02/1916 páx.1
- La Correspondencia Gallega**, “Diario de Pontevedra”: 01/02/1916 páx.1; 15/02/1916 páx.1
- La Noche**, “Único Diario de la tarde en Galicia”: 26/05/1951 páx. 5; 05/09/1953 páx.2
- Marín**, “Semanario independiente”: 11/7/1915 páx. 2; 10/10/1915 páx. 3
- Vida Gallega**, nº 481, 10/04/1931

⁷⁰ Desde 1949 era cura-párroco de Salcedo (Pontevedra)